

The University of Tehran Press

Protection of Children's Rights in the Cyberspace from the Perspective of the United Nations System and Iranian Law

Amin Raoufi¹ | Mohsen Nikbin²

1. M.A. in International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: a.raoufi@stu.qom.ac.ir
2. Corresponding Author; Assistant Prof., Department of Public and International Law, Faculty of Law, University of Tehran (Farabi Campus), Qom, Iran. Email: mohsenikbin@ut.ac.ir

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article	<p>The increasing development of communication technologies and their penetration into various layers of human life, despite creating numerous opportunities and conveniences, has also posed threats. The vulnerability of children compared to other groups in society makes the need for special mechanisms to protect their rights in cyberspace an unavoidable issue. A careful examination of United Nations documents indicates that, on one hand, most of them are not considered binding, and on the other hand, the supportive mechanisms outlined in these documents lack sufficient deterrence. At the domestic level, the efforts of policymaking institutions have often resulted in legislation that addresses the issue very generally and has refrained from identifying instances of violations of children's rights in cyberspace and providing legal solutions to counter them. The main question of this research is: what are the necessary conditions for effective legislation on this issue? This article, using a descriptive-analytical method, concludes that the proposed solution to this challenge is the establishment of a unified legal framework that identifies factors threatening children's security in cyberspace and predicts appropriate and effective measures to address them based on the nature of the harm.</p>
Pages: 697-718	
Received: 2023/01/23	
Received in Revised form: 2023/08/14	
Accepted: 2023/09/10	
Published online: 2025/03/21	
Keywords: <i>child's right, cyberspace, united nations system, national law, good legislation.</i>	
How To Cite	Raoufi, Amin; Nikbin, Mohsen (2025). Protection of Children's Rights in the Cyberspace from the Perspective of the United Nations System and Iranian Law. <i>Public Law Studies Quarterly</i> , 55 (1), 697-718. DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2023.354245.3256
DOI	10.22059/JPLSQ.2023.354245.3256
Publisher	The University of Tehran Press.

انتشارات دانشگاه تهران

فصلنامه مطالعات حقوق عمومی

شاپا الکترونیکی: ۸۱۳۹-۳۴۲۳

دوره: ۵۵، شماره: ۱

بهار ۱۴۰۴

Homepage: <http://jpls.ut.ac.ir>

حفاظت از حقوق کودک در فضای سایبر از منظر نظام ملل متحد و حقوق ایران

امین رئوفی^۱ | محسن نیک‌بین^۲

۱. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: a.raoufi@stu.qom.ac.ir

۲. نویسنده مسئول؛ استادیار، گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشکدگان فارابی دانشگاه تهران، قم، ایران.

رایانامه: mohsenikbin@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>صفحات: ۶۹۷-۷۱۸</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۰۳</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۵/۲۳</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۶/۱۹</p> <p>تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۰۱/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: حقوق کودک، فضای سایبر، نظام ملل متحد، حقوق ایران، قانون‌گذاری مطلوب.</p>	<p>توسعه روزافزون فناوری‌های ارتباطی و نفوذ آن به لایه‌های مختلف زندگی بشر، علی‌رغم ایجاد فرصت‌ها و تسهیلات فراوان، تهدیداتی را نیز در پی داشته است. آسیب‌پذیری کودکان در مقایسه با سایر گروه‌های جامعه، لزوم تدوین سازوکارهای ویژه برای حفاظت از حقوق آنان در فضای سایبر را به مقوله‌ای اجتناب‌ناپذیر مبدل می‌سازد. با دقت نظر در اسناد ملل متحد، این مطلب مستفاد می‌شود که از یک سو، عمده آنها در زمره اسناد الزام‌آور محسوب نمی‌شوند و از سوی دیگر، سازوکارهای حمایتی مندرج در اسناد مزبور از بازدارندگی کافی برخوردار نیست. در سطح داخلی نیز، تلاش نهادهای سیاستگذار اغلب به مصوباتی منجر شده است که به صورت بسیار کلی به موضوع پرداخته و از احصای مصادیق نقض حقوق کودکان در فضای سایبر و ارائه راهکارهای قانونی برای مقابله با آنها خودداری کرده‌اند. پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که لوازم قانونگذاری مطلوب در این موضوع چیست؟ این مقاله با روشی توصیفی-تحلیلی به این نتیجه نائل می‌شود که راهکار پیشنهادی برای حل این چالش، ایجاد چارچوب قانونی واحد است که عوامل تهدیدکننده امنیت کودک در فضای سایبر را احصا کرده و راهکارهای مناسب و کارآمدی را متناسب با نوع آن آسیب، برای مقابله با آنها پیش‌بینی کند.</p>
استناد	رئوفی، امین؛ نیک‌بین، محسن (۱۴۰۴). حفاظت از حقوق کودک در فضای سایبر از منظر نظام ملل متحد و حقوق ایران. <i>مطالعات حقوق عمومی</i> ، ۵۵ (۱)، ۶۹۷-۷۱۸. DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2023.354245.3256
DOI	10.22059/JPLSQ.2023.354245.3256
ناشر	مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

دوران کودکی به لحاظ اینکه مهم‌ترین برهه زمانی در شکل‌گیری شخصیت انسان به‌شمار می‌رود، نسبت به سایر مراحل رشد و تکامل فردی و اجتماعی او از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اگرچه کودکان به دلیل حساسیت و آسیب‌پذیری جسمی به مراقبت بیشتری نیاز دارند، اما سایر ابعاد زندگی آنها از جمله زیست اجتماعی نیز باید مورد توجه قرار گیرد. اهمیت این مسئله در عصر حاضر که متأثر از پیشرفت روزافزون فناوری‌های ارتباطی بوده است، به‌وضوح مشاهده می‌شود؛ به‌نحوی که ابعاد مختلف زیست فردی و اجتماعی کودکان، از سرگرمی و گذران اوقات فراغت تا آموزش و اطلاع‌رسانی به آنان به این فناوری‌ها گره خورده است. از سوی دیگر، قدم گذاشتن در فضای سایبر – به‌عنوان بستر به‌کارگیری فناوری‌های ارتباطی – همانند گام نهادن در یک سیاره ناشناخته است. هرچه این فضا بیشتر توسعه می‌یابد، ضرورت تدوین قواعد حقوقی متناسب یا اصلاح قواعد موجود طبق اقتضات زمان، بیشتر احساس می‌شود. علاوه بر این، اگرچه فضای سایبر، ابزاری مؤثر برای ترویج و ارتقای حقوق بشر و آزادی‌های اساسی محسوب می‌شود، اما در عین حال، شرایطی را فراهم می‌سازد که در آن، حقوق افراد ممکن است نقض یا محدود شود. نقض یا محدود شدن این حقوق می‌تواند گستره وسیعی از پدیده‌ها مانند هرزه‌نگاری^۱، قلدری و آزار و اذیت^۲، بهره‌کشی اقتصادی^۳ و کلاه‌برداری^۴ را در برگیرد. بنابراین حقوق بشر موجب توسعه و تقویت فضای سایبر می‌شود و در مقابل، فضای سایبر عاملی در جهت ترویج حقوق بشر به‌شمار می‌رود. نظر به مباحث مذکور، بهره‌مندی از ظرفیت‌های مثبت فضای سایبر در عین مصون ماندن از آسیب‌های آن به دغدغه جدی دولت‌ها در این زمینه مبدل شده است. در نتیجه، سیاستگذاری اصولی، مؤثر و مبتنی بر مبانی علمی و تجربی و ایجاد مبنای حقوقی مناسب برای حفاظت از حقوق کودکان در فضای سایبر و پیشگیری از آسیب‌های آن، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای همه کشورهای به‌شمار می‌رود.

در پژوهش حاضر، موضوع حفاظت از حقوق کودک در فضای سایبر در پرتو اسناد موجود در نظام ملل متحد و حقوق ایران بررسی شده است. علاوه بر این، در کنار موضوعاتی همچون حریم خصوصی، به آسیب‌های دیگری که کودکان را در بستر فضای سایبر تهدید می‌کند، از جمله هرزه‌نگاری کودک و استفاده تجاری از کودک نیز اشاره شده است. موضوعات مزبور در پرتو اسنادی همچون اسناد شورای اقتصادی و اجتماعی ملل متحد، مصوبات ارکان فرعی مجمع عمومی و قطعنامه‌های اتحادیه بین‌المللی ارتباطات در سطح بین‌المللی و مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای عالی فضای مجازی و

-
1. Pornography
  3. Bullying/Harassment
  3. Economic Exploitation
  4. Fraud

کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات در سطح داخلی، مورد بررسی و مذاقه قرار گرفته‌اند. در پایان نیز، پیشنهادهایی برای اصلاح و یکپارچه‌سازی الگوی قانونی حفاظت از حقوق کودک در برابر آسیب‌های فضای سایبر ارائه شده است.

این پژوهش در سه بخش، ابتدا به بررسی رویکرد نظام ملل متحد و پس از آن، حقوق ایران در حوزه حفاظت از حقوق کودک در فضای سایبر می‌پردازد و در نهایت، با نگاهی نقادانه، الگویی مناسب به‌منظور حفاظت از حقوق کودک در این فضا ارائه می‌شود.

۲. رویکرد نظام ملل متحد

ارکان اصلی و فرعی و آژانس‌های تخصصی ملل متحد، به تناسب حوزه فعالیت تخصصی خود، تلاش شایان توجهی در رعایت قواعد حقوق بشر کرده‌اند. اما صرفاً در رویه مجمع عمومی و ارکان فرعی آن، شورای اقتصادی و اجتماعی و نیز، اتحادیه بین‌المللی ارتباطات، مواردی از توجه به مقوله حقوق کودک در فضای سایبر به چشم می‌خورد که در ذیل بررسی می‌شوند.

۲.۱. مجمع عمومی

کنوانسیون ۱۹۸۹ حقوق کودک و پروتکل‌های اختیاری آن، در حال حاضر اصلی‌ترین منبع بین‌المللی در حمایت از حقوق کودکان به‌شمار می‌رود. این کنوانسیون در نوامبر ۱۹۸۹ به اتفاق آرا توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسید و در سپتامبر ۱۹۹۰، یک ماه پس از آنکه بیست کشور، کنوانسیون را تصویب کردند و به آن ملحق شدند، لازم‌الاجرا شد (قاری سید فاطمی، ۱۳۹۶: ۲۸۳). از آنجایی که از یک سو، اسناد حقوق بشری از جمله اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی^۱ و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی^۲ به‌اجمال به مقوله حقوق کودک پرداخته بودند و اعلامیه ۱۹۵۹ حقوق کودک نیز، تعهد اجرایی برای دولت‌ها ایجاد نمی‌کرد و از سوی دیگر، جامعه بین‌المللی به‌طور فزاینده‌ای با اشکال جدیدی از تضييع حقوق کودکان و استثمار آنها روبه‌رو بود، انگیزه تدوین سندی جامع‌تر در این موضوع ایجاد شد. علاوه بر این، اگرچه کنوانسیون حقوق کودک زمانی به تصویب رسید که اینترنت هنوز در مراحل اولیه حیات خود بود، اما امروزه مفاد این سند

۱. مواد ۲ و ۲۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر و ماده ۲۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، حقوق کودکان را مورد حمایت قرار داده‌اند.

۲. مواد ۱۰ تا ۱۳ میثاق به حمایت از حقوق کودک پرداخته‌اند و ماده ۲، به تعهد دولت‌ها در اجرای مفاد میثاق از طریق اقدامات قانونگذاری اشاره می‌کند.

به طور کامل در فضای سایبر قابل اجراست (Sahoo, 2016: 6). با وجود اینکه هر یک از اسناد پیش گفته به نحوی به حقوق کودک پرداخته‌اند، اما توسعه روزافزون فضای سایبر و نقش آفرینی آن در تمام عرصه‌های زندگی افراد از جمله کودکان، طراحی سازوکاری جهت حفاظت از حقوق کودک در فضای سایبر را اجتناب‌ناپذیر می‌نمود. این مسئله سبب شد تا کمیته حقوق کودک - به‌عنوان ارگانی معاهداتی^۱ و ناظر بر حسن اجرای مفاد کنوانسیون حقوق کودک - در صدد جبران این مهم برآید. تشکیل این کمیته، یکی از ابتکارهایی است که در ماده ۴۳ کنوانسیون به‌منظور بررسی میزان تحقق تعهدات کشورهای عضو وفق کنوانسیون در نظر گرفته شده است. اگرچه کمیته در نظریه‌های عمومی شماره ۱۳ درباره «حق کودک در رهایی از کلیه اشکال خشونت» (CRC/C/GC/13: 2011) و شماره ۱۶ درباره «تعهدات دولت در خصوص تأثیربخش تجارت بر حقوق کودکان» (CRC/C/GC/16:2013) به موضوع فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات (فاوا) و استثمار جنسی کودک پرداخته بود، اما در حقیقت، نظریه عمومی شماره ۲۵ نمایانگر تلاش ویژه کمیته در پرداختن به این موضوع به‌طور خاص است. نظریه عمومی شماره ۲۵ با هدف بیان این مسئله نگاشته شد که چه اقداماتی لازم است صورت گیرد تا دولت‌ها و سایر کنشگران فعال در حوزه حقوق کودک به وظایف خود جهت حفاظت از حقوق کودکان در فضای سایبر عمل کنند. این نظریه در ادامه، به بیان اصولی می‌پردازد که حقوق کودک در فضای سایبر باید در پرتو آنها بررسی شود. علاوه بر این، پاره‌ای اصول، همچون راهنمایی در تعیین تدابیر لازم جهت تضمین رعایت حقوق کودک در فضای سایبر هستند. اصولی مانند عدم تبعیض (ماده ۲)، رعایت مصالح عالی‌ه کودک (ماده ۳)، حق حیات، بقا و رشد (ماده ۶) و احترام به دیدگاه‌های کودک (ماده ۱۲) (Stadniczeńko, 2022: 324). ساختار کلی این نظریه، متضمن آن دسته از حقوق بشر است که حمایت از آنها در فضای سایبر باید در محوریت اقدامات کنشگران این حوزه قرار گیرد و ضرورت دارد که کشورهای عضو، قوانین خود را در راستای صیانت از این حقوق اصلاح کنند. دسترسی به اطلاعات و آزادی بیان، عقیده و مذهب، حق بر آموزش و سواد دیجیتال کودک، آزادی عضویت در گروه‌های فعال در شبکه‌های اجتماعی با هدف ایجاد هویت فرهنگی، مذهبی، نژادی و اجتماعی، حفظ حریم خصوصی، حفاظت در برابر خشونت، بهره‌کشی جنسی و سایر آسیب‌ها، حق بر سلامتی، لزوم ارتقای سطح سواد دیجیتال والدین در راستای حفاظت از کودک و نظارت بر عملکرد وی، حق بر هویت دیجیتال کودک و لزوم ثبت آن توسط دولت‌ها به‌منظور بهره‌مندی کودک از امکاناتی نظیر امکانات بهداشتی و خدمات آموزشی و حق کودک بر فرهنگ، از جمله این حقوق هستند. اگرچه محتوای این نظریه چه به لحاظ شکلی و چه ماهوی با سندی ایده‌آل که تأمین‌کننده ملاحظات خانواده و اجتماع در خصوص حفظ حقوق

کودک و تضمین سلامت وی باشد، فاصله دارد، ولی تا حد زیادی توانسته است مسائل مبتلا به حوزه حقوق کودک در فضای سایبر را تبیین کند و راهکارهایی هرچند جزئی برای آنها ارائه دهد (CRC/C/GC/25: 2021).

اگرچه در رویه مجمع عمومی، به خصوص کمیته سوم آن^۱، اسنادی با مضمون حقوق بشر در عصر دیجیتال به چشم می‌خورد، اما تنها نهادی که به طور خاص به مقوله حقوق کودک در فضای سایبر پرداخته است، شورای حقوق بشر است. این شورا به عنوان رکن فرعی مجمع عمومی، در کنار تلاش‌های خود در زمینه صدور اسنادی با موضوع حفاظت از حقوق بشر در اینترنت^۲، در سال ۲۰۱۶، قطعنامه‌ای تحت عنوان «حقوق کودک: فناوری اطلاعات و ارتباطات و استعمار جنسی کودک» تصویب کرد. این قطعنامه با توجه به ماهیت بدون مرز فضای سایبر، سوءاستفاده و استعمار جنسی کودک به صورت برخط و با استفاده از فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات را دارای ماهیت فراملی می‌داند. به همین دلیل، همکاری بین‌المللی فعال بین بازیگران مختلف از جمله دولت‌ها، نیروی پلیس، نهادهای قضایی و کنشگران خصوصی را در مراحل همچون کشف جرائم، گزارش‌دهی آنها به مراجع ذی‌صلاح جهت تحقیق، حفاظت از ادله الکترونیکی جرائم و تحویل به موقع آنها به مقامات، اجتناب ناپذیر قلمداد می‌کند (A/HRC/RES/31/7: 2016). یکی از برجستگی‌های این قطعنامه، توجه به نقش نیروی پلیس در مقابله با نقض حقوق کودکان در فضای سایبر است. در این زمینه، می‌توان به اقدامات اینترپل و یوروپل اشاره کرد. در سال ۲۰۱۹، مرکز جرائم سایبری یوروپل با همکاری کارشناسان فضای سایبر از کشورهای مختلف اروپا و همچنین، اینترپل، به شناسایی قربانیان سوءاستفاده جنسی در فضای سایبر مبادرت کردند. این کارشناسان با تجزیه و تحلیل تصاویر و فیلم‌های منتشرشده در فضای سایبر، سرنخ‌های مهمی را بازیابی کردند تا هرگونه همپوشانی در پرونده‌ها را شناسایی کرده و یافته‌های خود را برای یافتن قربانیان تلفیق کنند. در این فرایند، بیش از ۴۸ میلیون تصویر و فایل ویدئویی در پایگاه داده یوروپل در دسترس کارشناسان بود و مرکز جرائم سایبری اروپا پس از کشف ۹۲۵ مورد و شناسایی محل استقرار مجرمان، از کشورهای عضو درخواست کرد تا تحقیقات ملی را در زمینه پیگرد قانونی افراد و حمایت از کودکان قربانی آغاز کنند (Europol Report, 2019: 2).

۱. کمیته مسائل اجتماعی، بشردوستانه و فرهنگی.

۲. در این باره می‌توان به قطعنامه‌های «حق حریم خصوصی در عصر دیجیتال» که در سال‌های ۲۰۱۳، ۲۰۱۴ و ۲۰۱۶ صادر شد، اشاره کرد.

۳. در این خصوص می‌توان به قطعنامه‌های شورا با موضوع «ارتقا، حفاظت و برخورداری از حقوق بشر در اینترنت» در سال‌های ۲۰۱۲، ۲۰۱۴ و ۲۰۱۶ و نیز، قطعنامه «حق حریم خصوصی در عصر دیجیتال» در سال ۲۰۱۵ اشاره کرد.

۲.۲. شورای اقتصادی و اجتماعی

شورای اقتصادی و اجتماعی ملل متحد (اکوسوک)^۱ در سال ۲۰۱۱ طی قطعنامه‌ای به موضوع «پیشگیری، حفاظت و همکاری بین‌المللی علیه استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعاتی در جهت سوءاستفاده یا استثمار کودکان» پرداخته است. در این قطعنامه، ضمن تأکید بر این مطلب که از یک سو، فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات و برنامه‌های کاربردی^۲ با هدف استثمار جنسی کودک به کار می‌روند و زمینه‌ساز ارتکاب جرائمی نظیر تولید، توزیع و مالکیت تصاویر، صدا یا ویدئو از سوءاستفاده جنسی از کودک، قرار گرفتن کودک در معرض محتوای مضر، اغفال جنسی^۳، زورگویی (قلدری) سایبری و امکان ساخت هویت‌های جعلی به منظور سوءاستفاده جنسی از کودک شده‌اند و از سوی دیگر، شکاف‌های موجود در دسترسی و استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات توسط دولت‌ها (شکاف دیجیتال)^۴ می‌تواند اثربخشی همکاری‌های بین‌المللی در مبارزه علیه استفاده از آن فناوری‌ها برای سوءاستفاده یا استثمار کودک را کاهش دهد، اهدافی را برای ایجاد شرایط مطلوب در حوزه حقوق کودک در فضای سایبر برمی‌شمارد. این قطعنامه، از دولت‌ها به‌عنوان مهم‌ترین مخاطب خود درخواست می‌کند تا برای ایجاد، توسعه و اجرای سیاست‌های عمومی و روش‌های مفید به منظور حفاظت و دفاع از حقوق کودک اقدامات لازم را اتخاذ کنند. در این زمینه دولت‌ها را تشویق می‌کند تا نهادهای مسئول در امر ارتباطات، حفاظت از داده و نمایندگان صنعت فناوری اطلاعات و ارتباطات را در مقابله با سوءاستفاده از فناوری‌های نوین اطلاعات و ارتباطات در تجاوز و استثمار کودک دخیل کرده و از آنها بخواهد تا راه‌حل‌های پیشنهادی جامعی را برای مقابله با چنین سوءاستفاده‌هایی ارائه کنند. بدیهی است این بسته‌های پیشنهادی در طرح‌ها و لوایح پیشنهادی جدید و یا از طریق اصلاح قوانین موجود در سطح داخلی، عملیاتی خواهند شد. مواردی نظیر توسعه همکاری‌های بین‌المللی در مقابله با استثمار کودک در فضای سایبر، آموزش نمایندگان دولت‌ها جهت مبارزه مؤثرتر با این جرائم توسط دفتر مبارزه با مواد مخدر و جرم ملل متحد^۵ و انتقال تجارب سازمان‌های منطقه‌ای، بخش خصوصی و جامعه فنی در زمینه مبارزه با جرائم مربوط به کودک در فضای سایبر از دیگر اقدامات درخواستی این قطعنامه هستند (2011: E/RES/2011/33). علاوه بر این، اکوسوک طی قطعنامه دیگری، دستور کار و اولویت‌های نهادی تحت عنوان کمیسیون پیشگیری از جرم و عدالت کیفری^۶ را به‌عنوان مجموعه‌ای سیاستگذار که

1. United Nations Economic and Social Council (ECOSOC)

2. Applications

3. Grooming

4. Digital Gap

5. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC)

6. Commission on Crime Prevention and Criminal Justice (CCPCJ)

به درخواست مجمع عمومی ایجاد شده اما زیر نظر او فعالیت می‌کند، مشخص کرد (E/RES/1992/22: 1992). این اولویت‌ها شامل ارتقای اقدامات بین‌المللی برای مبارزه با جرائم ملی و فراملی و افزایش کارایی و عدالت‌محوری سیستم‌های دولتی در برخورد با مجرمان است (سلطانی، ۱۴۰۰: ۴۸۳). کمیسیون در راستای نیل به این هدف، قطعنامه‌ای تصویب کرد که تا حد زیادی با قطعنامه پیش‌گفته اکوسوک به لحاظ محتوایی یکسان است (E/CN.15/2019/L.3/Rev.1: 2019). اما این قطعنامه علاوه بر موارد مزبور، از دولت‌ها می‌خواهد تا کودکان قربانی سوءاستفاده و استثمار جنسی را با برنامه‌های کیفی و مبتنی بر ادله، شناسایی و حمایت کنند، از منظر جسمی از آنها مراقبت کنند، از بعد روان‌شناختی به آنها مشاوره دهند و از نگاه اجتماعی آنها را احیا کنند و در نهایت، مراقبت‌های روان‌شناختی، مشاوره جهت آسیب‌های روانی، توانبخشی و احیای مجدد آنها در جامعه را انجام دهند (سلطانی، ۱۴۰۰: ۳۴۰-۳۴۱). همچنین این قطعنامه دولت‌ها را تشویق می‌کند تا با مساعدت تمامی ذی‌نفعان مرتبط، حفاظت از حقوق کودکان متأثر از این آسیب‌ها، حریم خصوصی قربانیان و محرمانگی گزارش‌های مربوط به آنان را تضمین و حفظ کنند (سلطانی، ۱۴۰۰: ۳۴۱).

۳.۲. اتحادیه بین‌المللی ارتباطات^۱

این نهاد نیز به‌عنوان یکی از کهن‌ترین سازمان‌های بین‌المللی که دارای صلاحیت خاص در زمینه ارتباطات بین‌المللی است، به حقوق کودک در فضای سایبر توجه کرده است. بخش‌های مختلف اتحادیه، مانند ITU-R (ارتباطات رادیویی)، ITU-D (توسعه ارتباطات) و نیز شورای حکام^۲، در اجلاس‌های دوره‌ای خود، به مسئله حقوق کودک در فضای سایبر پرداخته‌اند که از آن جمله می‌توان به قطعنامه‌های شماره ۱۷۵ شورای حکام و ۱-۶۷ مجمع ارتباطات رادیویی^۳ با موضوع «دسترسی به فناوری اطلاعات و ارتباطات برای افراد دارای معلولیت و افراد دارای نیازهای خاص»، قطعنامه شماره ۱۷۹ شورای حکام با موضوع «نقش اتحادیه بین‌المللی ارتباطات در محافظت برخط از کودکان» و قطعنامه شماره ۶۷ کنفرانس جهانی توسعه ارتباطات^۴ با موضوع «نقش بخش توسعه ارتباطات اتحادیه در محافظت برخط از کودکان» اشاره کرد. با وجود این، می‌توان مهم‌ترین اقدام در این خصوص را برنامه‌ای دانست که توسط اتحادیه، یونیسف و سایر ذی‌نفعان از کشورهای مختلف تحت عنوان «محافظت بر خط کودک»^۵ اجرا شده است. در این برنامه، ابزارهای عملی و دستورالعمل‌هایی برای کمک به کودکان، خانواده‌ها، دولت‌ها،

1. International Telecommunication Union (ITU)

2. Plenipotentiary (P.P.)

3. Radiocommunication Assembly (RA)

4. World Telecommunication Development Conference (WTDC)

5. Child Protection Online (COP)

صنایع و نظام آموزشی از یک سو و شرکت‌های فعال در حوزه فناوری اطلاعات و ارتباطات - چه به‌عنوان کاربر محصول یا خدمت و چه ارائه‌دهنده یا توسعه‌دهنده آن - ارائه شده است. این دستورات عملی‌ها برای ایمنی کودک هنگام استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات به کار می‌روند. برنامه مزبور بر دو رکن ظرفیت‌سازی و سیاستگذاری استوار است. در حوزه ظرفیت‌سازی، به دلیل فقدان ابزارهای رسمی برای محافظت از کودک در فضای سایبر، همه‌ذی‌نفعان این عرصه باید نقش خود را در راستای افزایش آگاهی و مهارت‌افزایی انجام دهند. در این زمینه اقدامات زیر برای فعالان حوزه فاوا از سوی اتحادیه پیش‌بینی شده است:

- الف) ترجمه و توزیع خطوط راهنمای محافظت برخط کودک به زبان‌های رسمی کشورها؛
  - ب) برگزاری دوره‌های آموزشی برخط برای کودک و نوجوان در خصوص حقوق او در فضای سایبر؛
  - ج) ارائه محتوای آموزشی برای والدین، مراقبت‌کنندگان کودک و آموزگاران؛
  - د) ارائه بازی‌ها و برنامه‌های کاربردی متناسب گروه سنی کودک و منطبق بر خطوط راهنمای مزبور.
- در حوزه سیاستگذاری نیز به دلیل نبود چارچوب‌های مناسب جهت تحقق استانداردهای حقوق بشری کودک و نیز عدم همکاری بین‌المللی مؤثر در این خصوص، لازم است اقداماتی به شرح ذیل صورت گیرد:
- الف) تدوین راهبرد ملی محافظت برخط از کودک بر مبنای خطوط راهنمای اتحادیه؛
  - ب) همکاری گسترده بین ذی‌نفعان مرتبط؛
  - ج) بسترسازی برای کنشگری فعال متخصصان حوزه فاوا و ذی‌نفعان دولتی؛
  - د) مشارکت کودکان در کارگروه‌های تشکیل شده در سطح ملی به منظور محافظت برخط از آنان (ITU Concept Note, 2020).

۳. رویکرد حقوق ایران

در حقوق ایران، نمونه‌های متعددی از اشاره به حقوق کودک در فضای سایبر در سطوح مختلف به چشم می‌خورد. این متون، به تناسب نهادهای صادرکننده آنها در سه دسته «قوانین»، «مقررات» و «سایر اسناد» طبقه‌بندی می‌شوند که در ذیل بررسی خواهند شد.

۳.۱. قوانین

در رویه تقنینی ایران، تنها قانونی که به‌طور مستقیم به مقوله حقوق کودک در فضای سایبر پرداخته است، قانون حمایت از اطفال و نوجوانان (۱۳۹۹) است. مستند به قسمت ۴ بند «ح» ماده ۶ این قانون، سازمان صداوسیما در راستای رسالت خود مبنی بر اطلاع‌رسانی در خصوص حقوق کودکان و نوجوانان،

مكلف به انجام اقداماتی است که یکی از آنها، جلوگیری از تولید، پخش یا تبلیغ هر برنامه یا محصول مضر به سلامت، تربیت، اخلاق یا سایر حقوق کودکان یا نوجوانان است. در راستای نیل به این مهم، مواد ۴۷ تا ۴۹ آیین‌نامه اجرایی ماده ۶ قانون مورد اشاره (۱۴۰۰)، تعهداتی را برای این سازمان برشمرده است که از جمله می‌توان به تدوین برنامه جامع تولید و پخش برنامه‌های مربوط به کودکان و نوجوانان، تولید و پخش برنامه‌هایی با مضامین حقوق کودکان و نوجوانان در تشریح وضعیت‌های مخاطره‌آمیز و بزه‌دیدگی، منشأ، آثار، تبعات و چگونگی مقابله با آنها و بازنگری در کمیت و کیفیت برنامه‌های تولیدی به منظور جلوگیری از ورود هرگونه زیان و خدشه به سلامت، تربیت، اخلاق و حقوق کودکان و نوجوانان اشاره کرد. این اقدامات می‌تواند در خصوص آسیب‌هایی که کودکان در فضای سایبر با آن مواجه‌اند، کارکرد پیشگیرانه داشته باشد. علاوه بر این، وفق بند ۵ ماده ۱۳ آیین‌نامه، در مواردی که کودک در خانواده با وضعیت مخاطره‌آمیزی همچون سوءاستفاده از وی در ارتکاب جرائم مواجه باشد، ممکن است حسب دستور قضایی و زیر نظر مددکار اجتماعی مسئول، در مراکز تحت نظر سازمان بهزیستی نگهداری شود که می‌توان سوءاستفاده از کودک در ارتکاب جرم را به جرائم مربوطه در حوزه فضای سایبر نیز تعمیم داد. همچنین بند ۸ ماده ۴۲ آیین‌نامه، وزارت آموزش و پرورش را مکلف کرده است تا با همکاری وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات جهت پوشش کامل تحصیلی کودکان و نوجوانان، تمهیدات لازم را برای ارائه و دسترسی به خدمات آموزشی مجازی فراگیر برای همه دانش‌آموزان فراهم کند. این تکلیف را نیز می‌توان در راستای تحقق مواد ۲۸ و ۲۹ کنوانسیون حقوق کودک با موضوع حق کودک بر دسترسی به آموزش و پرورش و نیز اهداف آموزش و تعهد دولت‌ها به تضمین این حقوق در جهت رشد شخصیت، استعدادها و توانایی‌های جسمی و فکری کودک و در نهایت، افزایش احترام به حقوق بشر، آزادی‌های بنیادین و اصول مندرج در منشور ملل متحد، تفسیر کرد.

۲.۳. مقررات

وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات به عنوان متولی حوزه فاوا در کشور، نقش شایان توجهی در مسئله حفاظت از حقوق کودک در فضای سایبر دارد. از این رو در سال ۱۳۹۶، تدوین سندی با عنوان «سند حمایتی و برنامه اقدام توسعه خدمات فضای مجازی کودک و نوجوان» یا «کودک و اینترنت» با محور قرار دادن مرکز ملی فضای مجازی در دستور کار این وزارت قرار گرفت. در این سند، اهمیت موضوع در سه بعد فرهنگی، کسب‌وکار و حقوق شهروندی، بررسی شده است. از منظر فرهنگی، به تربیت و آموزش کودکان و نوجوانان بر مبنای فرهنگ ایرانی اسلامی توجه شده است؛ از منظر کسب‌وکار، بخش دولتی موظف شده تا در راستای حمایت از فعالیت بخش خصوصی در جهت تأمین، تولید و عرضه محتوای سالم

برای کودکان و نوجوانان، سیاست‌ها و برنامه‌های حمایتی و نظارتی لازم را به عمل آورد.^۱ سرانجام از منظر حقوق شهروندی نیز، کودکان حق دارند به اطلاعات مناسب سن خود دسترسی داشته باشند و نباید در معرض محتوای غیراخلاقی، خشونت‌آمیز و هر نوع محتوایی قرار گیرند که موجب غلبه ترس یا بروز آسیب جسمی یا روانی شود.^۲ همچنین این سند دارای سه پیوست با موضوع مطالعات تطبیقی فضای مجازی کودک و نوجوان، مطالعات میدانی در این زمینه و ابزارهای کنترل والدین است.

کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات نیز به عنوان بخشی از ساختار وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات که به تدوین مقررات ارتباطی کشور در چارچوب قوانین و مقررات و اعمال نظارت بر حسن اجرای آن^۳ می‌پردازد، در یکی از مصوبات خود، ضوابط صیانت از کودکان و نوجوانان در خدمات تلفن همراه پهن‌بند^۴ را برای اپراتورها و مشترکین تبیین کرده است. اهم تعهداتی که از یک سو، برای اپراتورها در نظر گرفته شده است، به قرار ذیل است:

الف) ارائه سیم‌کارت کودک و نوجوان با قابلیت دسترسی به بسته‌های خدماتی مناسب سن آنها؛

ب) فراهم کردن امکان اعمال برخی مدیریت‌ها برای استفاده کودک و نوجوان و یا اضافه کردن برخی قابلیت‌ها بر اساس درخواست مشترک؛

ج) اتخاذ تمهیدات فنی، اجرایی و مالی لازم در راستای اطلاع‌رسانی و ایجاد آگاهی برای کودک و نوجوان در زمینه‌هایی همچون حفظ حریم خصوصی و حفاظت از داده‌ها، تماس با کدهای خدماتی اضطراری در صورت مواجهه با ناهنجاری‌های فرهنگی و اجتماعی و کاربردها و برنامه‌های آموزشی و تربیتی مخصوص کودک و نوجوان.^۵

از سوی دیگر، طبق این مصوبه، مشترکان نیز در خصوص استفاده از این خدمات تعهداتی دارند که اهم آنها عبارت‌اند از:

الف) ممنوعیت ایجاد هویت جعلی یا غیرواقعی و هرگونه اقدامی که به گمراهی از هویت واقعی مشترک در استفاده از خدمات تلفن همراه باند پهن منجر شود؛

ب) رعایت مقررات و ضوابط متن قرارداد اشتراک و مصوبات آتی مراجع ذیصلاح درباره خدمات؛

ج) اعمال نظارت فعال از سوی مشترکین بر خدمات‌گیری کودکان و نوجوانان.^۶

۱. سند حمایتی و برنامه اقدام توسعه خدمات فضای سایبر کودک و نوجوان، ۱۳۹۶، ص ۴.

۲. ماده ۳۲ منشور حقوق شهروندی

۳. بند «ج» ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی مربوط به وظایف و طرز کار کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات.

۴. مصوبه شماره ۲ جلسه شماره ۲۰۳ مورخ ۱۳۹۳/۰۹/۰۲.

۵. ماده ۱ مصوبه

۶. ماده ۲ مصوبه

۳.۳. سایر اسناد

شورای عالی فضای مجازی به عنوان نهادی که وظیفه سیاستگذاری، برنامه‌ریزی کلان، نظام‌سازی، نظارت و ارزیابی در تمامی ابعاد فضای سایبر^۱ را بر عهده دارد، با هدف فراهم‌سازی فضای سایبر ویژه خردسالان، کودکان و نوجوانان در چارچوب فرهنگ اسلامی-ایرانی برای استفاده مناسب از فضای سایبر و پیشگیری از آسیب‌های احتمالی آن^۲، سندی تحت عنوان «سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی» را به تصویب رسانیده است. این سند با ترسیم سیاست‌های کلان حفاظت از حقوق کودکان در فضای سایبر در محورهایی همچون ایفای نقش محوری خانواده، اولیا و مربیان در هدایت، حمایت و مراقبت از کودکان، رده‌بندی کلیه محتوا و خدمات موجود در بستر فضای سایبر متناسب با سن، جنسیت و ویژگی‌های جسمی و فرهنگی کودکان، تشدید مقابله با تهدیدکنندگان امنیت کودکان در فضای سایبر، مهارت‌افزایی کودکان برای استفاده کارآمد از فضای سایبر و توسعه همکاری‌های بین‌المللی در حوزه فضای سایبر سالم، در شش موضوع کلی به تشریح اقدامات کلان برای تحقق این سیاست‌ها پرداخته است. این موضوعات عبارت‌اند از «مدیریت و راهبری»، «ایجاد محیط صیانت‌شده»، «توسعه محتوا و خدمات رده‌بندی‌شده»، «حمایت و مراقبت»، «فرهنگ‌سازی و ارتقای سواد فضای مجازی» و «تعاملات بین‌المللی»^۳.

در کنار این، شورای عالی انقلاب فرهنگی نیز به‌عنوان مرجع عالی سیاستگذاری، تعیین خط‌مشی، تصمیم‌گیری، هماهنگی و هدایت امور فرهنگی، آموزشی و پژوهشی کشور^۴، پیرو اقدام ملی شماره ۳۴ از سومین راهبرد کلان نقشه مهندسی فرهنگی کشور^۵، سندی تحت عنوان «سند ملی حقوق کودک و نوجوان» تدوین کرده است. این سند در مواد ۳ تا ۱۲ به احصای حقوق کودکان و نوجوانان پرداخته است. در این میان، مواد ۷ (حق تفریح، بازی و ورزش)، ۸ (حقوق فرهنگی، آموزشی و تربیتی) و ۱۱ (حق امنیت) به‌طور مشخص به تأثیراتی اشاره کرده‌اند که فضای سایبر می‌تواند بر کودکان داشته باشد. حق کودک و نوجوان در دسترسی به فضاهای امن و استاندارد برای بازی، ورزش و تفریح و تعهد دولت در ایجاد چنین فضایی^۶، حق دسترسی به اطلاعات برای کودک و نوجوان و تعهد دولت به اتخاذ تدابیری از

۱. قسمت دوم بند ۲ ماده ۴ اساسنامه مرکز ملی فضای مجازی

۲. ماده ۲ سند

۳. ماده ۴ سند

۴. سند اهداف، جایگاه و وظایف شورای عالی انقلاب فرهنگی

۵. تدوین سند ملی کودک و نوجوان مبتنی بر آموزه‌ها و معارف اسلامی در راستای تبیین، تشکیل، تحکیم، تعالی و

ایمن‌سازی خانواده

۶. بند ۳ ماده ۷ سند

جمله حمایت از تولید محصولات علمی و فرهنگی در رسانه‌های جمعی^۱ و حمایت و مراقبت از کودک و نوجوان در برابر اطلاعات، محصولات و آثار مضر به سلامت جسمی، روانی، اخلاقی یا معنوی آنان^۲ و پیشگیری و مبارزه با جرائم جنسی علیه کودک یا نوجوان و ارائه آثار مستهجن به او از جمله از طریق فضای سایبر و یا استفاده از او برای تهیه، توزیع، فروش و نگهداری این آثار^۳، از جمله مواردی است که در سند مزبور بدان‌ها اشاره شده است.

۴. الگوی قانونی حمایت از حقوق کودک در فضای سایبر

از مباحث پیش‌گفته این مطلب مستفاد می‌شود که اگرچه هم در نظام ملل متحد و هم حقوق ایران، تلاش‌های متعددی برای تبیین مفهوم حقوق کودک در فضای سایبر و لزوم پاسداشت آن صورت گرفته، اما از یک سو، در نظام ملل متحد، به‌رغم وجود نقاط قوت، سازوکاری که تضمین‌کننده حقوق کودک در فضای سایبر باشد، پیش‌بینی نشده است و به‌جز موارد انگشت‌شمار، اسناد مذکور، جنبه الزام‌آور ندارند و از سوی دیگر، در حقوق ایران، الگوی قانونی منسجمی که تدابیر پیشگیرانه و مؤثری برای حفاظت از حقوق کودک در فضای سایبر ارائه دهد، دیده نمی‌شود. این مسئله، ضرورت تدوین یک چارچوب قانونی واحد جهت شناسایی تهدیدها و راهکارهای پاسخگویی به آنها را بیش از پیش به ذهن متبادر می‌کند. این چارچوب قانونی پیشنهادی، بیش از آنکه لازم باشد به کلیات مقوله حفاظت از حقوق کودکان در فضای سایبر بپردازد (کما اینکه اسناد موجود در حقوق داخلی ایران به تفصیل به این بُعد از مطلب پرداخته‌اند)، لازم است تا به تفصیل، عوامل تهدیدکننده و یا ناقض حقوق کودک را احصا کند و به ارائه راهکارهای مناسب برای مقابله با هریک از آنها بپردازد. شایان ذکر است علاوه بر ضرورت تدوین چارچوب پیش‌گفته، هماهنگ‌سازی مقررات و برنامه‌ها در سطح داخلی با استانداردهای برگرفته از تعهدات بین‌المللی دولت‌ها، یکی از شروط لازم برای تأثیرگذاری چارچوب‌های قانونی طراحی‌شده به‌منظور حفظ امنیت کودک در فضای سایبر به‌شمار می‌رود (Badźmirowska-Masłowska, 2019). در ذیل، مواردی از این تهدیدات بررسی و راهکارهای حقوقی لازم ارائه می‌شود. بدیهی است عوامل تهدیدکننده کودکان در فضای سایبر به موارد زیر محدود نمی‌شوند، اما این عوامل، اصلی‌ترین تهدیدات پیش‌روی کودکان در این فضا محسوب می‌شوند.

۱. قسمت «الف» بند ۳ ماده ۸ سند

۲. قسمت و بند ۳ ماده ۸ سند

۳. قسمت «د» بند ۲ ماده ۱۱

۱.۴. حفاظت از حریم خصوصی کودک

رابطه پیچیده بین به اشتراک گذاری داده‌های شخصی و حفظ حریم خصوصی، یکی از چالش‌هایی است که استفاده از اینترنت و محیط برخط می‌تواند برای کودکان ایجاد کند. کنشگران مختلفی ممکن است در نقض حریم خصوصی کودک نقش داشته باشند. کسب و کارها و بازاریاب‌ها با اهداف گوناگون، اطلاعات و داده‌های کودک را جمع‌آوری کرده و رد پای دیجیتال آنها را دنبال می‌کنند. خود کودک به‌عنوان کاربر، توانایی درک آثار بلندمدت به اشتراک گذاری اطلاعات خود را ندارد. بنابراین، با انتشار داده‌هایش، حریم خصوصی خود را در معرض نفوذ قرار می‌دهد. والدین و سرپرستان نیز با به اشتراک گذاری تصاویر و اطلاعات کودک در فضای دیجیتال از بدو تولد، داده‌های شخصی فرزند خود را در دسترس غیر قرار می‌دهند. از سوی دیگر، مدارس، کانون‌ها و مراکز آموزشی، ورزشی، تفریحی و غیره، از جمله نهادهایی هستند که اطلاعات مختلف کودکان را به دلایل گوناگون به دست می‌آورند و برای استفاده‌های آتی ذخیره می‌کنند (فرامرزیانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۰). بر این اساس، حریم خصوصی کودک به چهار شیوه می‌تواند نقض شود:

الف) حریم خصوصی فیزیکی کودک توسط فناوری‌هایی که تصاویر، رفتار و موقعیت برخط او را ردیابی می‌کنند؛

ب) حریم خصوصی ارتباطی با رصد پست‌ها، مکالمات و پیام‌های وی توسط دولت یا سایر کنشگران؛

ج) حریم خصوصی اطلاعاتی کودک با جمع‌آوری، نگهداری و پردازش داده‌های شخصی؛

د) حریم خصوصی تصمیم‌گیری کودک توسط ابزارهایی که دسترسی به اطلاعات سودمند را محدود می‌سازد (UNICEF, 2019: 10).

حق بر حریم خصوصی به‌عنوان یکی از حقوق مدنی و سیاسی بشر، در اسنادی همچون اعلامیه جهانی حقوق بشر (ماده ۱۲)، میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (ماده ۱۷) و کنوانسیون حقوق کودک (ماده ۱۶) مورد اشاره و حمایت قرار گرفته است. طبق سند اخیر، حریم خصوصی کودک مشتمل بر تمامی جوانب مربوط به امور خانوادگی، مسکونی، حیثیتی و مکاتبات شخصی است که نقض آن به عمد و به‌طور غیرقانونی، نوعی آسیب محسوب شده که کودک در برابر آن مورد حمایت قرار می‌گیرد. با وجود انعکاس این حق در کنوانسیون، کمیته حقوق کودک در سال ۱۹۹۸ در مورد فقدان انعکاس حقوق و آزادی‌های عمومی در قوانین داخلی کشورها ابراز نگرانی کرده و بر جایگزینی رویکرد سنتی به کودک - که او را جزئی از اموال والدین قلمداد می‌کرد- با رویکرد جدید به کودک - که او را دارای شخصیت مستقلی می‌داند- تأکید می‌ورزد (Tobin, 2011: 57). علی‌رغم این ابراز نگرانی، در حقوق ایران به‌جز یک مورد، نمونه دیگری از تعیین سازوکار قانونی برای حفظ حریم خصوصی کودک در فضای سایبر و یا اتخاذ تدابیری پیشگیرانه جهت جلوگیری از آن دیده نمی‌شود. این مورد، ماده ۵۷ قانون تجارت

الکترونیکی است که مقرر می‌دارد: «تبلیغ و بازاریابی برای کودکان و نوجوانان زیر سن قانونی به موجب آیین‌نامه‌ای است که در ماده ۷۹ این قانون خواهد آمد». بر اساس بند «ب» ماده ۷۹ این قانون: «آیین‌نامه مربوط به مواد ۵۶ و ۵۷ این قانون به پیشنهاد وزارتخانه‌های بازرگانی و فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور تهیه و به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید». علی‌الظاهر، آیین‌نامه مذکور تاکنون به تصویب نرسیده است. نظر به این مطالب، قانون‌گذاری مطلوب در حوزه حریم خصوصی کودک باید در دو بُعد کنشگران دولتی و خصوصی مورد توجه قرار گیرد. در بعد اول، لازم است قوانین و دستورالعمل‌های محدودکننده‌ای برای نهادها و مؤسسات عمومی برای حفظ حریم خصوصی کودکان در فضای سایبر تدوین شود. در بعد دوم، ضروری است، ردیابی و جمع‌آوری داده‌های شخصی کودکان از طریق غیرقانونی با استفاده از نرم‌افزارها - که عمده توسعه‌دهندگان آنها، فعالان بخش خصوصی هستند - در فضای سایبر ممنوع شود. این مهم می‌تواند از طریق اخذ تعهد به حفظ حریم خصوصی کودک و الزام به رعایت دستورالعمل‌های صادره توسط نهادهای تقنینی و سیاست‌گذار انجام شود و در موارد لزوم، از ادامه فعالیت آن سکوا^۱ ممانعت به عمل آید و مورد پیگرد قانونی قرار گیرد. قوانین پیش‌گفته باید با در نظر گرفتن ملاحظات هم‌چون میزان توانایی، سطح سواد و سن کودک تدوین شوند. علاوه بر این، در مواقع لزوم استفاده از اطلاعات شخصی، سکواهای ارائه‌دهنده خدمات باید مراتب را به والدین کودک اطلاع دهند. آگاهی بخشی به کودک در خصوص نحوه استفاده از اطلاعاتش نیز باید از طرق متناسب با فهم وی انجام گیرد.

۲.۴. هرزه‌نگاری کودک

یکی از منفورترین و در عین حال گسترده‌ترین ناهنجاری‌های اخلاقی، هرزه‌نگاری یا سوءاستفاده جنسی از کودک است که با گسترش فزاینده‌ای در سطح جهان روبه‌روست. در هرزه‌نگاری یا سوءاستفاده جنسی برخط، کودک وادار یا متقاعد می‌شود که اعمالی نظیر ارسال عکس‌های برهنه یا جنسی از خود، برقراری رابطه شنیداری و دیداری جنسی از طریق وب‌کم یا گوشی‌های هوشمند، گفت‌وگوی جنسی از طریق ارسال پیام و غیره را انجام دهد (حسینی اکبرنژاد و جواهری آراسته، ۱۳۹۹: ۱۱۰). هرزه‌نگاری در فضای سایبر از سه جنبه، تهدیدی جدی برای کودک محسوب می‌شود؛ نخست اینکه، گسترش فضای سایبر و حجم و تنوع داده‌های در حال گردش در این فضا، امکان دسترسی کودک به محتوای هرزه‌نگاری را بیش از پیش تسهیل کرده است؛ دوم آنکه، هرزه‌نگارها، هرزه‌نگاری کودک را مسیر آسانی برای فروش محصولات خود یافته‌اند و همین مسئله سبب شده است تا این ناهنجاری تا حد زیادی رواج یابد و

بالاخره اینکه، هرزه‌نگاری سبب شده تا برخی، با قربانیان موردنظر خود از طریق فضای سایبر ارتباط برقرار کرده، آنها را مجذوب خود نمایند و در نهایت، آنان را در دنیای واقعی به دام بیندازند (جعفری و پارسا، ۱۳۹۸: ۱۵۹).

اگرچه کنوانسیون حقوق کودک تعریف مشخصی از هرزه‌نگاری ارائه نداده، اما مواد ۱۹ و ۳۴ آن به سوءاستفاده جنسی از کودک پرداخته است که با توجه به اطلاق به کاررفته در آن، می‌تواند فضای سایبر را نیز در برگیرد. به سبب این ابهام در تعریف هرزه‌نگاری و نیز نگرانی از خطرهایی که حضور در فضای سایبر برای کودک ایجاد کرده بود، سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۰ میلادی، پروتکل اختیاری کنوانسیون مزبور در خصوص فروش، فحشا و هرزه‌نگاری کودک^۱ را - که ایران نیز در سال ۱۳۷۲ بدان پیوسته است - به تصویب رسانید. در بند «ج» ماده ۲ این پروتکل، هرزه‌نگاری چنین تعریف شده است: «هر نوع نمایش با هر ابزاری که در ارتباط با کودک و برای بهره‌برداری فعالیت‌های جنسی یا شبیه‌سازی و یا هر نوع نمایش اندام تناسلی کودک به منظور اهداف جنسی». در نتیجه، این اقدامات، آسیب جدی جسمی، جنسی و روحی متوجه کودک می‌شود و به همین دلیل، گزارشگر ویژه ملل متحد، جرم‌نگاری هرگونه مداخله و مشارکت در تولید محصولات پورنوگرافی را اقدامی ضروری شمرده است (حسینی اکبرنژاد و جواهری آراسته، ۱۳۹۹: ۱۱۵). علاوه بر این، کمیته حقوق کودک در موارد متعددی، کشورهای عضو را به دلیل عدم پیش‌بینی قوانین و مقرراتی در زمینه سوءاستفاده جنسی از کودکان مورد انتقاد قرار داده است (Kendall & Funkm, 2012: 133). واکنش جهانی به هرزه‌نگاری کودک بر حقوق ایران نیز مؤثر بوده است. طبق تبصره ۵ قسمت «الف» ماده ۳ قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری، فعالیت غیرمجاز می‌کنند، آثار سمعی و بصری «مستهجن» به آثاری گفته می‌شود که محتوای آنها نمایش برهنگی زن و مرد، اندام تناسلی و یا نمایش آمیزش جنسی باشد. تبصره ۱ قسمت «ب» همین ماده نیز، محتویات و آثار «مبتذل» را آثاری می‌داند که دارای صحنه و صور قبیحه باشد و مضمون مخالف شریعت و اخلاق اسلامی را تبلیغ و نتیجه‌گیری کند و در نهایت، تبصره ۳ ماده ۳ این قانون، برای استفاده از کودک به منظور نگهداری، نمایش و عرضه لوح و نوارهای غیرمجاز، حداکثر مجازات در نظر گرفته است. قانون جرائم رایانه‌ای نیز در تبصره‌های ۱ و ۴ ماده ۱۴ تعریفی مشابه با قانون فوق از این آثار ارائه داده است. همچنین قسمت «د» ماده ۱ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان در تعریفی همراستا با قوانین پیش‌گفته، هرزه‌نگاری را به معنای تهیه و تولید هر اثری قلمداد کرده است که محتوای آن بیانگر جذابیت جنسی کودک یا نوجوان مانند برهنگی، آمیزش، عمل جنسی یا اندام جنسی باشد و در مواد ۱۰ و ۱۱ این قانون، مجازاتی برای آن در نظر گرفته شده است. با این حال، در هیچ‌یک

1. Optional Protocol on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography, 2000.

این قوانین، تمهیداتی ویژه برای محافظت از کودک و نوجوان در برابر این آسیب در نظر گرفته نشده است؛ مسئله‌ای که در نوع خود، خلأ قانونی شایان توجهی به‌شمار می‌رود. شایان ذکر است اگرچه پیوستن ایران به پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق کودک تا حدودی توانسته این خلأ را برطرف سازد، اما لزوم حمایت‌های بیشتر از کودکان که ناشی از آسیب‌پذیری بیشتر آنهاست، سبب شده است تا کشورمان از این جهت با نقطه مطلوب فاصله داشته باشد. در این زمینه به‌نظر می‌رسد تدابیری نظیر، تعیین سازوکارهایی برای گزارش‌دهی موارد هرزه‌نگاری کودک، ظرفیت‌سازی از طریق کمپین‌هایی برای آگاه‌سازی کودکان و والدین در خصوص هرزه‌نگاری کودک، تدوین دستورالعمل‌های لازم‌الاجرا برای تمامی کسب‌وکارها به‌خصوص آنهایی که به‌سبب نوع فعالیت خود بیشتر با کودکان مواجه‌اند، آموزش قضات برای رسیدگی مؤثر و سریع با پرونده‌های سوءاستفاده جنسی از کودکان و به‌طور خاص هرزه‌نگاری و از همه مهم‌تر، اصلاح ساختارهای قانونی به‌منظور مقابله با هرزه‌نگاری می‌تواند سطح کنشگری نظام حقوقی کشور در رابطه با این ناهنجاری‌ها را ارتقا دهد.

۳.۴. استفاده تجاری از کودک در فضای سایبر و پدیده «کودک کار مجازی»

رشد شبکه‌های اجتماعی سبب توسعه مصادیق برخی پدیده‌های اجتماعی شده است که پدیده کودک کار مجازی یکی از نمونه‌های آن است. کودک کار مجازی در اصطلاح به افراد زیر هجده سال اطلاق می‌شود که توسط والدین، نزدیکان و یا سایر افراد مرتبط با او، بنا به هر دلیلی به شخصی مشهور در فضای سایبر تبدیل شده‌اند. نکته جالب توجه آنکه این قسم از کودکان کار، اغلب در طبقات متوسط و مرفه جامعه که والدین آنها معتقد به لزوم حفاظت از حقوق کودک هستند، ظهور و بروز پیدا می‌کنند. شباهت کودکان کار مجازی با کودکان کار در مفهوم کلاسیک، آن است که هر دو گروه به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم برای خانواده خود درآمدزایی می‌کنند. کودکان در هر دو فضا، از محیط کودکانه خود فاصله می‌گیرند و در مقابل خدماتی که به خانواده خود ارائه می‌دهند، هیچ پولی دریافت نمی‌کنند؛ با این تفاوت که یکی در سطح جامعه و با ظاهری نامطلوب و دیگری در فضای سایبر و با ظاهری آراسته به این امور مشغول می‌شوند. آسیب‌های ناشی از این پدیده نظیر نقض حریم خصوصی، ایجاد اعتمادبه‌نفس کاذب، اختلال شخصیت‌نمایشی، شی‌وارگی و از بین رفتن عزت نفس، کار کودک در فضای سایبر را به یک آسیب اجتماعی مبدل نموده است (اداره پژوهش‌های سیاسی صداوسیما، ۱۳۹۰: ۲).

کنوانسیون حقوق کودک در مواد ۳۲ و ۳۶ به‌طور تلویحی به موضوع کودک کار پرداخته است. وفق ماده ۳۲، «کشورهای عضو این کنوانسیون، حق کودک جهت مورد حمایت قرار گرفتن در برابر استثمار اقتصادی و انجام هرگونه عمل زینبار را که وقفه‌ای در آموزش وی ایجاد کند یا برای بهداشت جسمی،

روحی، معنوی، اخلاقی و پیشرفت اجتماعی کودک مضر باشد، به رسمیت می‌شناسند». بخش دوم ماده نیز، این چنین عنوان می‌کند که «کشورهای عضو کنوانسیون، اقدامات لازم قانونی، اجرایی، اجتماعی و آموزشی را در جهت تضمین اجرای این ماده به عمل خواهند آورد^۱». علاوه بر این، در ماده ۳۶ به این مطلب تصریح شده است که «کشورهای عضو این کنوانسیون از کودک در برابر کلیه اشکال استثمار که هریک از جنبه‌های رفاه وی را به مخاطره اندازد، حمایت خواهند کرد^۲». در حقوق ایران نیز، قانون حمایت از کودکان و نوجوانان، با اینکه زمان زیادی از تصویب آن نمی‌گذرد، بدون آنکه به مقوله کودک کار مجازی به عنوان مسئله روز حوزه حقوق کودک بپردازد، صرفاً «بهره‌کشی اقتصادی» از کودک را در معنای عام کلمه، جرم‌انگاری کرده و مجازاتی برای مرتکبان آن در نظر گرفته است. بر اساس بند «ث» ماده ۱ این قانون، بهره‌کشی اقتصادی عبارت است از به‌کارگیری قانونی کودک و نوجوان و یا وادار کردن یا گماردن او به کار یا خدمتی که از لحاظ جسمی، روانی، اخلاقی یا اجتماعی، با نظر به وضعیت کودک و نوجوان برای وی مضر یا خطرناک باشد. این تعریف اگرچه تا حدی با مفهوم کودک کار مجازی منطبق است، ولی تعیین مجازات صرف و عدم تعیین الزامات، تدابیر پیشگیرانه و خطوط راهنما برای والدین و کسب‌وکارها برای مقابله با این آسیب کافی نخواهد بود. بنابراین لازم است تا نظام تقنینی کشور و نهادهای سیاستگذار به این موضوع توجه ویژه داشته باشند و به تعیین دستورالعمل‌هایی در این خصوص مبادرت ورزند. همان‌گونه که از نظر گذشت، اگرچه در پیوست شماره ۳ سند حمایتی و برنامه اقدام توسعه خدمات فضای مجازی کودک، مقرراتی در خصوص ابزارهای کنترل والدین^۳ پیش‌بینی شده اما لازم است، این دستورالعمل‌ها با در نظر گرفتن استانداردهای وضع شده توسط نهادهای بین‌المللی از جمله اتحادیه بین‌المللی ارتباطات و منطبق با تحولات روز فضای سایبر روزآمد شود. در این خصوص، می‌توان به خطوط راهنمای اتحادیه بین‌المللی ارتباطات در موضوع محافظت برخط کودکان اشاره کرد (ITU Guidelines on Child Online Protection, 2020). این سند که برای سه گروه سیاستگذاران، والدین و صاحبان صنایع در این خصوص وضع شده است، می‌تواند در راستای رفع خلأهای حقوق ایران در این حوزه راهگشا باشد.

۵. نتیجه

کودکان به سبب اینکه از لحاظ سنی در مرحله حساسی از حیات خود هستند، بزرگ‌ترین قربانی توسعه فزاینده فناوری‌های نوین ارتباطی به‌شمار می‌روند. این مسئله لزوم استقرار نهادهای قانونی مؤثر در

1. Convention on the Rights of the Child, Art. 32.

2. Convention on the Rights of the Child, Art. 36.

3. Parental Control

سطوح داخلی و بین‌المللی به‌منظور حفاظت از حقوق آنان را دوچندان می‌سازد. نوشتار حاضر، از بین ساختارهای بین‌المللی موجود، به بررسی واکنش نظام ملل متحد به این مسئله پرداخت. در سطح مجمع عمومی، شورای اقتصادی و اجتماعی و ارگان‌های فرعی آنها، اسناد متعددی در این خصوص وجود دارد که عمده آنها علاوه بر اینکه صرفاً جنبه توصیه‌ای دارند، به‌طور تفصیلی، تمهیدات ویژه‌ای برای حمایت از حقوق کودکان در فضای سایبر پیش‌بینی نکرده و در غالب موارد، تصمیم‌گیری در این خصوص را به‌نظر دولت‌ها واگذار کرده‌اند. کنوانسیون حقوق کودک نیز به‌عنوان سندی برآمده از نظام ملل متحد، با تأسیس کمیته حقوق کودک، گامی در راستای نظارت بر حسن اجرای مقررات کنوانسیون توسط دولت‌های عضو برداشت و با انتقاد از عملکرد آنها از یک سو، و صدور نظریه‌های عمومی از سوی دیگر، نسبت به آسیب‌شناسی و جهت‌دهی به عملکرد دولت‌ها در اجرای کنوانسیون اهتمام ورزید. همچنین ملل متحد در سال ۲۰۲۱ و در راستای مرتفع کردن این خلأ، کمیته ویژه‌ای به‌اهتمام دفتر مبارزه با مواد مخدر و جرم ملل متحد و با هدف تدوین کنوانسیون مقابله با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات برای مقاصد مجرمانه به‌عنوان اولین کنوانسیون بین‌المللی مقابله با جرائم سایبری تشکیل داد.^۱ در خلال مباحث این کمیته ویژه، به مقوله جرائم سایبری در حوزه حقوق کودک نیز پرداخته شده است که تصویب آن تا حد زیادی می‌تواند خلأ موجود در اسناد ملل متحد در این زمینه را مرتفع سازد. در حقوق ایران نیز نهادهای مختلف در اسناد صادره خود به این مقوله توجه کرده‌اند. لیکن به‌نظر می‌رسد که مسیر این نهادها در پرداختن به موضوع در راستای نهادهای بین‌المللی بوده است. به عبارت دیگر، ارگان‌های تقنینی و سیاستگذار داخلی صرفاً به بیان برخی عبارات کلی و فاقد ضمانت اجرای مؤثر اکتفا کرده و از بیان آسیب‌های این فضا به‌صورت موردی و ارائه راهکارهای مناسب برای مقابله با آنها امتناع ورزیده‌اند. این در حالی است که نوع پرداختن به موضوع مذکور، تناسبی با میزان و گستره تهدیدات موجود در فضای سایبر برای کودک نداشته و کافی به‌نظر نمی‌رسد. بنابراین، ابهام، اجمال و نقص موجود در قوانین حوزه حقوق کودک در فضای سایبر باید در سطح داخلی و با اتخاذ تدابیر جدی مرتفع شود. اگرچه کنوانسیون حقوق کودک و پروتکل اختیاری آن در خصوص فروش، فحشا و هرزه‌نگاری کودک، جزئی از حقوق داخلی ایران محسوب می‌شود، اما به‌نظر می‌رسد، به‌منظور رفع این چالش‌ها، اصلاح ساختارهای قانونی باید در سطح گسترده‌تری انجام گیرد. در این زمینه همان‌گونه که از نظر گذشت، لازم است در متون قانونی کشور به‌طور تفصیلی به مصادیق تهدید یا نقض حقوق کودک در فضای سایبر پرداخته شود. در گام بعدی، باید سازوکار حقوقی مؤثری جهت نظارت مستمر و برخط بر عملکرد فعالان حوزه

۱. شایان ذکر است پیش از آن، شورای اروپا در سال ۲۰۰۱ کنوانسیون بوداپست در خصوص جرائم سایبری را تدوین کرده بود. این کنوانسیون در سال ۲۰۰۴ به مرحله لازم‌الاجرای رسید.

فاوا طراحی شده و پس از آن، خطوط راهنما و دستورالعمل‌های اجرایی برای والدین، صنایع و کسب‌وکارها تعیین شود تا حرکت به سمت به حداقل رسانیدن آسیب‌های فضای سایبر برای کودکان و حفاظت از حقوق آنها به‌نحو مطلوب‌تری صورت گیرد.

منابع

۱. فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. سلطانی، نصراله (۱۴۰۰). *سایبر و سازمان ملل متحد*. تهران: پژوهشگاه فضای مجازی.
۲. قاری سید فاطمی، سید محمد (۱۳۹۶). *حقوق بشر معاصر: جستارهایی تحلیلی در حق‌ها و آزادی‌ها*. تهران: نگاه معاصر.
۳. اداره پژوهش‌های سیاسی صداوسیما (۱۳۹۰). *نگاهی به پدیده استفاده نمایشی تبلیغاتی از کودکان در فضای سایبر؛ علل، پیامدها و راهکارها*. تهران: اداره پژوهش‌های سیاسی صداوسیما.

ب) مقالات

۱. جعفری، محمدحسین؛ پارسا، الهه (۱۳۹۸). ممنوعیت هرزه‌نگاری کودکان از منظر اسناد بین‌المللی و داخلی. *فصلنامه حقوق کودک*، (۱)، ۱۵۵-۱۶۶.
۲. حسینی اکبرنژاد، هاله؛ جواهری آراسته، محسن (۱۳۹۹). حمایت کیفری از کودکان در مقابل سوءاستفاده در فضای مجازی در قوانین ایران و انگلیس و اسناد بین‌المللی. *مجله پژوهش‌های حقوقی*، (۴۴)، ۱۰۷-۱۳۰.
۳. فرامرزیانی، پروانه؛ انصاری، باقر؛ سلطانی‌فر، محمد؛ مظفری، افسانه (۱۴۰۰). طراحی الگوی راهکارهای حمایت از حریم خصوصی کودکان در فضای مجازی. *فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی*، (۱۰۶)، ۹-۳۰.

ج) اسناد

۴. اساسنامه مرکز ملی فضای مجازی (۱۳۹۱).
۵. آیین‌نامه اجرایی ماده ۶ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان (۱۴۰۰).
۶. آیین‌نامه اجرایی مربوط به وظایف و طرز کار کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات (۱۳۸۳).
۷. سند اهداف، جایگاه و وظایف شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۷۶).
۸. سند حمایتی و برنامه اقدام توسعه خدمات فضای مجازی کودک و نوجوان (۱۳۹۶).
۹. سند صیانت از کودکان و نوجوانان در فضای مجازی (۱۴۰۰).
۱۰. سند ملی حقوق کودک و نوجوان (۱۳۹۷).
۱۱. قانون تجارت الکترونیکی (۱۳۸۲).

۱۲. قانون جرائم رایانه‌ای (۱۳۸۸).
۱۳. قانون حمایت از کودکان و نوجوانان (۱۳۹۹).
۱۴. قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری، فعالیت غیرمجاز می‌کنند (۱۳۸۶).
۱۵. مصوبه شماره ۲ جلسه شماره ۲۰۳ کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات (۱۳۹۳).
۱۶. منشور حقوق شهروندی (۱۳۹۵).
۱۷. نقشه مهندسی فرهنگی کشور (۱۳۹۳).

۲. انگلیسی

A) Book

1. Kendall, V., & Funkm, M. (2012). *Child, Exploitation and Trafficking: Examining the Global Challenges and U.S. Responses*, Rowman and Littlefield Publishers.

B) Article

2. Badźmirowska-Masłowska, Katarzyna (2019). "Child protection in cyberspace". *Cybersecurity and Law* (1), 213-224.
3. Sahoo, A. (2015). "CHILDREN'S RIGHTS IN THE CYBERSPACE". *International Journal of Research and Analysis*, (4), 1-10.
4. Stadniczeńko, D. (2022). "Children's Rights in the Digital Environment Under the Convention on the Rights of the Child". *Teka Komisji Prawniczej PAN Oddział W Lublinie*, (15), 321-331.
5. Tobin, J. (2011). "Courts and Construction of Childhood: A New Way of Thinking" In: *Law and Childhood Studies*. Edited by Freeman, M.F.B.A., Oxford University Press, 56-59.

C) Documents

6. A/HRC/RES/31/7 (2016). Rights of the Child: Information and Communications Technologies and Child Sexual Exploitation.
7. Convention on the Rights of Child (1989).
8. CRC/C/GC/13 (2011). The right of the child to freedom from all forms of violence.
9. CRC/C/GC/16 (2013). State obligations regarding the impact of the business sector on children's rights.
10. CRC/C/GC/25 (2021). Children's rights in relation to the digital environment.
11. Declaration on the Rights of the Child (1959).
12. E/CN.15/2019/L.3/Rev.1 (2019). CCPCJ recommendation to the ECOSOC to approve the resolution on Countering child sexual exploitation and sexual abuse online.
13. E/RES/1992/22 (1992). Report on the 48th session of the Commission on the human rights.
14. E/RES/2011/33 (2011). Prevention, protection and international cooperation against the use of new information technologies to abuse and/or exploit children.
15. Europol Report (2019). International collaboration via Europol leads to tentative identification of victims of child abuse.

16. International Covenant on Civil and Political Rights (1966).
17. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966).
18. ITU Concept Note (2020). Creating a Safe and Prosperous Cyberspace for Children.
19. ITU Guidelines on Child Online Protection (2020).
20. Optional Protocol to the Convention on the Rights on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography (2000).
21. Resolution No. 175 (Rev. Bucharest, 2022) of the ITU Plenipotentiary Conference. Telecommunication/ICT accessibility for persons with disabilities and persons with specific needs.
22. Resolution No. 179 (Rev. Bucharest, 2022) of the ITU Plenipotentiary Conference. ITU's role in child online protection.
23. Resolution No. 67 (Rev. Kigali, 2022) of the World Telecommunication Development Conference. The role of the ITU Telecommunication Development Sector (ITU-D) in child online protection.
24. Resolution No. 67-1 (Rev. Sharm el-sheikh, 2019) of the ITU Radiocommunication Assembly. Telecommunication/Information and Communication Technology (ICT) for persons with disabilities and persons with specific needs.
25. UNICEF Industry Toolkit on Children Online Privacy and Freedom of Expression (2018).
26. Universal Declaration of Human Rights (1948).